

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YAYINLARI 03
İlahiyat Serisi: 03

İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ
Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT

Proje Editörü: Prof. Dr. Murat DEMİRKOL

Kapak ve Mizanpaj: TAVOOS

Baskı ve Cilt:
ANKARA ÖZGÜR MATBAACILIKBASIM YAYIN DAĞITIM SAN. TİC. A. Ş.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0312.385 70 77 (Sertifika No: 46821)

4. Baskı: Kasım 2020 (2.000 adet)

ISBN: 978-605-82283-3-7

FCR Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No:14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0 312) 310 08 60 – Fax: (0 312) 311 47 89 – E-mail: fcr@fcr.com.tr

© FCR Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti. (Sertifika no: 13178)

Bu kitaptaki yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarına aittir.

B
BİLAY

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YAYINLARI
www.bilay.net info@bilay.net

PROF. DR.
HALİL İBRAHİM BULUT

İslam Mezhepleri Tarihi

Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT

1968 yılında Samsun'da doğdu. 1985 yılında liseden, 1990 yılında ise Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı'nda öğretmenlik görevine başladı. Bu sırada yüksek lisans ve doktora çalışmalarına devam etti. *İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî ve Meşeddâllî Şerhi* (MÜSBE 1994) adlı tezle yüksek lisansını; *Nübüvveti İspat Açısından Hissî Mucizeler* (MÜSBE 2001) adlı çalışmasıyla da doktora-sını tamamladı. 2006 yılında İslam Mezhepleri Tarihi alanında doçent, 2011 yılında ise profesör oldu. Alanında yayımlanmış kitapları ve pek çok makalesi bulunmaktadır. Kitapları arasında, *Şii-Sünnî Polemiğinde Ebû Tâlib ve Dinî Konumu* (Ankara 2011), *Anadolu'da Aleviliğin Dünü Bugünü* (Sakarya 2011), *Şia'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid* (Ankara 2013), *el-Fasl: Dinler ve Mezhepler Tarihi* (metin-çeviri, Kültür Bakanlığı 2017, I-III), *Erken Dönem Şii Düşünürler*, (edit, İstanbul 2017), *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*, (edit., İstanbul 2018) adlı eserler sayılabilir. Halen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalında öğretim üyesi olan Halil İbrahim Bulut, evli ve dört çocuk babasıdır.

ÖN SÖZ	11

BİRİNCİ BÖLÜM

MEZHEPLER TARİHİNİN TANIMI, AMACI, METODU VE KAYNAKLARI 15

1. Mezhepler Tarihinin Tanımı, Amacı ve Metodu	17
1.1. Tanımı ve Konusu	17
1.2. Amacı	18
1.3. Metodu	19
1.4. Mezhepler Tarihi Biliminin Diğer Bilim Dallarıyla İlişkisi	20
2. Mezhepler Tarihiyle İlgili Bazı Kavramlar	21
3. Mezhepler Tarihinin Kaynakları ve Temel Özellikleri	26
3.1. Nevbahtî ve <i>Fıraku'ş-Şia</i> Adlı Eseri	26
3.2. Ebü Mutî en-Nesefî ve <i>red ale'l-bid'a</i> Adlı Eseri	27
3.3. Eş'arî ve <i>Makâlâtü'l-İslamiyyin</i> Adlı Eseri	27
3.4. Abdülkâhîr el-Bağdâdî ve <i>el-Fark beyne'l-fırak</i> Adlı Eseri	28
3.5. İbn Hazm ve <i>el-Fasl</i> Adlı Eseri	29
3.6. Şehristânî ve <i>el-Milel ve'n-nihal</i> Adlı Eseri	32
İleri Okumalar için Öneriler	33

İKİNCİ BÖLÜM

İLK İHTİLAFLAR VE FIRKALAŞMA SEBEPLERİ 35

1. İlk İhtilaflar	37
1.1. Hz. Peygamberin Hastalığı ve Vefatı Sırasında Zuhur Eden İhtilaflar	37
1.2. Dört Halife Döneminde Zuhur Eden İhtilaflar	40
2. Fırkalaşmaya Yol Açan Genel Sebepler	42
2.1. Dini Sebepler	43
2.2. Siyasi Sebepler	44
2.3. Sosyal Sebepler	46
2.4. Dış Sebepler	48
İleri Okumalar için Öneriler	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÂRİCİLİK VE İBÂZİYYE	51
1. Haricilik	53
1.1. Hariciliğin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi	53
1.2. Haricilerin Kısa Tarihçesi	55
1.3. Haricilerin Hz. Ali'den Ayrılma Sebepleri	56
1.4. Harici Fırkaları	58
1.5. Haricilerin Bazı Ortak Görüşleri	59
2. İbâziyye	60
2.1. İbâziyyenin Bazı Görüşleri	63
2.1.1. Siyasi Görüşleri	63
2.1.2. İtikadi Görüşleri	63
2.2. İbâziyyenin Günümüzdeki Durumu	64
İleri Okumalar İçin Öneriler	65

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÜRCİE VE MU'TEZİLE	67
1. Mürcie Mezhebi	69
1.1. İsimlendirme Meselesi	69
1.2. Mürcienin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi	70
1.3. Mürcienin Görüşleri	72
1.4. Mürcienin İslam Düşüncesine Katkıları	74
2. Mu'tezile Mezhebi	75
2.1. Mu'tezilenin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi	75
2.2. Mu'tezilenin Temel Görüşleri	76
2.3. Mu'tezilenin İslam Düşüncesine Katkıları	79
İleri Okumalar için Öneriler	80

BEŞİNCİ BÖLÜM

EHL-İ SÜNNET VE'L-CEMAAT	81
1. Ehl-i Sünnetin Teşekkül Süreci	83
2. Ehli Sünnet-i Hâssa ya da Selefiyye	86
2.1. Selefiyyenin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi	87
2.2. Selefiyyenin İnanç Esasları	90
İleri Okumalar için Öneriler	92

ALTINCI BÖLÜM

MÂTÜRİDİLİK	93
1. Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve İlmi Şahsiyeti	95
2. Mâtürîdiliğin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi	98
3. Mâtürîdiyyenin Genel Görüşleri	101
4. Mâtürîdiyyenin Yayıldığı Coğrafya	106
İleri Okumalar için Öneriler	107

YEDİNCİ BÖLÜM

EŞ'ARİLİK	109
1. Ebu'l-Hasan el-Eş'ari'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti	111
2. Eş'ariliğin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi	113
3. Eş'ariyye Mezhebinin Genel Görüşleri	115
4. Eş'ariyyenin Yayıldığı Coğrafya	119
İleri Okumalar İçin Öneriler	119

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ŞİA VE ZEYDİYYE	121
1. Şia	123
1.1. Şiiliğin Doğuşu	124
1.2. Şianın Mezhepleşme Süreci	125
2. Zeydiyye Fırkası	125
2.1. Zeydiyyenin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi	126
2.2. Zeydiyyenin Kolları	129
2.3. Zeydiyyenin Temel Görüşleri	130
2.3.1. İmametle Alakalı Görüşleri	130
2.3.2. İman-Amel İlişkisi	132
2.4. Günümüzde Zeydiyye	132
İleri Okumalar için Öneriler	133

DOKUZUNCU BÖLÜM

İSMAILİYYE FIRKASI	135
1. İsmailiyyenin Ortaya Çıkışı ve Tarihi Gelişimi	137
2. İsmailiyyenin Tarihçesi	139
2.1. Musta'liye Kolu	140
2.2. Nizariyye Kolu	141
3. İsmailiyyenin Görüşleri	142
3.1. İmamet, Velayet ve Nübüvvet	142
3.2. Aşırı Yorum ve Zahir-Batın Ayrımı	144
3.3. Sayıların Kutsallığı	144
İleri Okumalar için Öneriler	147

ONUNCU BÖLÜM

İMAMİYYE FIRKASI	149
1. İmamiyyenin Tarihi Gelişimi	152
1.1. İmamlar Dönemi	153
1.2. Küçük Gaybet ya da Sefirler Dönemi	154
1.3. Büyük Gaybet Dönemi	155
2. İmamiyyenin Görüşleri	159
3. İmamiyyenin Günümüzdeki Durumu	164
İleri Okumalar için Öneriler	167

ON BİRİNCİ BÖLÜM

NUSAYRİLİK	169
1. Nusayriliğin Ortaya Çıkışı ve Tarihi Gelişimi	172
2. İnanç Esasları	175
2.1. Tanrı İnançları	175
2.2. Peygamber İnançları	176
2.3. Melek ve Şeytan İnançları	177
2.4. Bab İnançları	177
2.5. Tenasüh, Cennet ve Cehennem İnançları	178
2.6. Gizlilik ve Takiyye	179
3. İbadetler ve Dini Hayat	179
4. Din Adamları ve Mezhebe Giriş Merasimleri	181
5. Yazılı Edebiyatları	181
6. Günümüzdeki Durumları	182
İleri Okumalar için Öneriler	183

ON İKİNCİ BÖLÜM

DÜRZİLİK VE BAHÂİLİK	185
1. Dürzilik	187
1.1. Dürziliğin Ortaya Çıkışı ve Tarihi Gelişimi	188
1.2. Dürzilerin Temel Görüşleri	190
1.2.1. Hâkim Biemrillah'ın Ulûhiyetine İnanmak	191
1.2.2. Emri Tanımak	191
1.2.3. Hududu Bilmek	192
1.2.4. Yedi Esası Bilmek	193
1.3. Dürzi Cemaat Yapısı	194
1.4. Dürzi Risaleleri	195
1.5. Günümüzde Dürziler	196
2. Bahâilik	197
2.1. Bahailiğin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Sebepler	197
2.2. Bahailiğin Tarihçesi	197
2.2.1. Şeyhlik Tarikatı	198
2.2.2. Babilik Hareketi	199
2.2.3. Bahailik ve Mirza Hüseyin Ali	201
2.3. Bahailerin İdari Düzeni	203
2.4. Bahailikte İnanç ve İbadetler	203
İleri Okumalar için Öneriler	206

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VEHHABİLİK	207
1. Vehhabiliğin Ortaya Çıkışı	209
2. Muhammed b. Abdülvehhab'ın Hayatı	210
3. Vehhabiliğin Tarihi Gelişimi	211
4. Vehhabiliğin Temel Görüşleri	214

4.1. Tevhid ve Şirk	214
4.2. Şefaât ve Tevesül	216
4.3. İman ve Amel İlişkisi	216
4.4. Bidatlerle Mücadele	217
4.5. İyiliği Emredip Kötülüğü Yasaklamak	218
5. Vehhabiliğin Tesirleri ve Günümüzdeki Durumu	218
İleri Okumalar için Öneriler	220

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YEZİDİLİK VE KADİYANILIK .....

1. Yezidilik	223
1.1. Yezidiliğin Ortaya Çıkışı ve Tarihi Gelişimi	223
1.2. İnanç Esasları	226
1.3. Yezidilikte Dinî Pratikler	228
1.4. Sosyal Yapı ve Dinî Hiyerarşi	230
1.5. Günümüzdeki Durumları	230
2. Kadiyanilik	231
2.1. Kadiyaniliğin Tarihi	232
2.2. Kadiyanilerin İtikadi ve Siyasi Görüşleri	235
2.3. Kadiyaniliğin Günümüzdeki Durumu	236
İleri Okumalar için Öneriler	237

KAYNAKÇA .....

DİZİN .....

ÖNSÖZ

مناسب

İslâm dininin vahiy ve sünnet şeklinde değişmeyen iki kaynağı vardır. Allah Resulünün hayatta olduğu dönemde sahabe nesli vahyin nüzulüne ve bunun hayata uygulanmasına şahit olmuştur. Bu fiilî durum, aralarında ciddi bir fikir ayrılığının ortaya çıkmasına mahal bırakmamıştır. Onlar, gerek itikatla alakalı meselelerde, gerekse muamelat konularında herhangi bir problemle karşılaştıklarında her açıdan mutlak otorite olan Hz. Peygambere (s.a.) danışır; o da vahiy ya da kendi görüşüyle (sünnet) meseleyi hallederdi. Allah Resulünün vefatından sonra fıkhî, itikadî ya da siyasi konularda zuhur eden ihtilaflara sahabe veya tâbiin neslinin önde gelen âlimlerinin -eğer varsa- doğrudan Kur'an ve sünnetten ya da kendi içtihatlarıyla cevap vermeleri gerekiyordu. İşin içine içtihat/rey dâhil olunca farklı görüşlerin ortaya çıkması da kaçınılmaz olmuştur. Kebire, sıfatlar ve kader tartışmaları başta olmak üzere zuhur eden ihtilaflara cevap verilmesi ihtiyari bir durum olmayıp İslam'ın saf akidesinin korunabilmesi adına zorunlu idi. Nihayet söz konusu ihtilaflara ve benzerlerine cevap verme sürecinde ortaya çıkan bazı görüşler etrafında öbekleşmeler vuku bulmuş ve zamanla bunlar kurumsal yapılara dönüşmüştür. Hz. Peygamberin vefatının üzerinden uzun bir zaman geçmeden Hâriciler, Mürcie, Mu'tezile ve Şia gibi ana ekoller teşekkül etmiştir.

Müslümanlar arasında siyasi ve itikadî gayelerle ortaya çıkan bu zümreleşme faaliyetlerini Mezhepleri Tarihi bilim dalı konu edinmektedir. Bu bilim dalının hedefi, Müslüman toplumlarda siyasi ve itikadî gayelerle vücut bulmuş zümreleşme faaliyetlerinin tarihini, dinî, siyasi ve sosyal temellerini ortaya koymak; dinin temel metinlerini nasıl anladıklarını ve bunları pratiğe nasıl döktüklerini tasvirî bir tarzda açıklamaya çalışmaktır. Söz konusu mezhep ve akımlar hakkında doğru, güvenilir ve kitabi bilgiler edinmek bir ihtiyaçtır. Mezheplerin tarihini doğru ve tarafsız bir şekilde öğrenmek, günümüzü anlama ve geleceğe yönelik öngöründe bulunabilme adına bizlere önemli imkânlar sunacaktır. Bu iti-

barla mezhepler tarihi bilimi diğer İslami ilimlere nasip olmayacak şekilde günümüz İslam coğrafyası ve toplumlarıyla yakından ilgilidir. Müslüman toplumların mezhebî yapılarına dair sağlıklı ve güvenilir bilgiler edinmek, mezhep mensuplarının birbirlerini daha iyi tanımalarına, farklılıkları bir zenginlik olarak kabul etmelerine, ihtilaf noktalarından ziyade ortak değerler üzerinde birleşmelerine ve böylece potansiyel çatışmaların önünü almalarına yardımcı olacaktır.

Son yıllarda ülkemizde mezhepler tarihi sahasında önemli çalışmaların gerçekleştirildiğine şahit olmaktayız. Bu bağlamda İlahiyat Fakültelerinde okutulmak üzere bazı ders kitapları da yazılmıştır. Söz konusu ders kitaplarının bir kısmı çok yararlı derleme çalışmalar olmaları hasebiyle usul ve anlatım farklılıkları taşımakta; bu da anlamayı zorlaştırmakta ve okuyucuyu yormaktadır. Bazı çalışmalarda ise konular oldukça detaylandırılmış ve uzun izahlara yer verilmiştir. Bu da aynı şekilde anlamayı zorlaştırmakta ve okuyucuyu yormaktadır. Doğrusu tarafımızdan kaleme alınmış olan İslam Mezhepleri Tarihi (Ankara 2016) adlı eserimizi de bu kategoriye dâhil edebiliriz. Zira mezhepler tarihi dersinin bir dönemlik olması, ilgi ve beklentilerin farklılaştığı son sınıf müfredatında bulunması gibi sebeplerden dolayı ders kitabının uzun ve ayrıntılı olduğuna dair bazı şikâyetler gelmekteydi. Derse giren bir hoca olarak öğrencilerimizden gelen talepler doğrultusunda daha kısa ve özlü bir anlatımı esas alan bir ders kitabına ihtiyaç olduğuna kanaat getirmiş idim. Bilimsel Araştırma Yayınları'nın İlahiyat Giriş Kitapları projesi bu açıdan bir fırsat olmuştur. Bu vesile ile var olan eserimizden hareketle daha kısa, özlü ve rafine bir ders kitabı oluşturarak öğrencilerimizin istifadesine sunmak istedik.

Elinizdeki kitap, öncelikle İlahiyat Fakültesi müfredatı esas alınarak on dört haftalık ders içeriğine göre hazırlanmıştır. Hedef kitlesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri olmakla birlikte, bu çalışmanın Diyanet mensupları ve imam hatiplerin yanı sıra mezhepler konusunda bilgi edinmek isteyen herkese faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Gayret bizden, başarı Yüce Allah'tandır...

Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT
Fatih 2018